

ВНЕСОК П. С. УВАРОВОЇ У ПІДГОТОВКУ ТА РОБОТУ XII АРХЕОЛОГІЧНОГО З'ЇЗДУ

Жінку в науці світ визнав не відразу. Лише на початку ХХ століття намітилися тенденції до інтеграції жіноцтва у науковий простір. Яскравим прикладом чого стала діяльність наукова та громадська діяльність графині Парасковії Сергіївни Уварової, яскравої особистості, з сильним характером та ясними й непохитними переконаннями. Після смерті свого чоловіка, жінці довелося продовжити започатковану графом О.С. Уваровим цікаву і важливу практику проведення археологічних з'їздів в Російській імперії.

У травні 1885 р. Імператорське Московське археологічне товариство (ІМАТ) обрало П.С. Уварову своїм головою. Цікавими є спогади графині, пов'язані з цією подією: *«Думается, что члены Общества не давали себе полного отчета о том, что они могли ожидать от меня, но боясь ответственности за бездеятельность Общества, после кипучей и многосторонней работы мужа, ... они решили, что ... я довольна молода и предприимчива, чтобы работать по проложенной мужем тропе и что, наконец, если я окажусь неспособной, то всегда легче для них и покойнее свалить всю вину на слабую неспособную женщину»¹.*

При П.С. Уваровій у практику проведення археологічних з'їздів був внесений ряд новацій: відтепер з'їзди стали скликатися не лише в центрах, відомих своїми історичними пам'ятками, а й в малодосліджених регіонах. Одним із таких з'їздів став XII АЗ, який відбувся у 1902 р. у м. Харків. Проведення цього наукового форуму вимагало від П.С. Уварової багато енергії та зусиль, адже до цього часу територія Харківщини та прилеглих до неї територій в археологічному відношенні була фактично невивченою та недослідженою. Першим кроком на шляху проведення XII АЗ стало скликання у Москві у січні 1900 р. Московського попереднього комітету (МПК)². Його засідання відбувалися під головуванням П.С. Уварової. **Основна задача МПК полягала в тому, щоб** виробити правила харківського археологічного з'їзду, з'ясувати основні напрямки наукових досліджень, визначити актуальні для науковців питання.

¹ Уварова П.С. Былое. Давно прошедшие счастливые дни // Труды ГИМ. – М., 2005. – Вып. 144. – С. 159.

² Двенадцатый археологический съезд в Харькове в 1902 г. – М., 1902. – 42 с.

У зв'язку із підготовкою XII АЗ П.С. Уваровій довелося неодноразово відвідувати м. Харків. Слід відзначити, що перше враження від міста було не найкращим: *«Харьков, как город не представляет особого интереса, ни как здания, ни как личности, и потому весь интерес Съезда обусловился университетом и теми профессорами, которые заинтересовались им...»*³. При цьому були і сильні аргументи на користь міста: *«Крайне благоприятная особенность Съезда выразилась в том энергичном и сочувственном отношении к его делу, которое проявилось в настоящем, первом за всю практику Съездов (підкреслено авт.) в чисто русских городах, случае Харьковское Городское общественное управление»*⁴.

У подальшому П.С. Уваровій доведеться неодноразово відвідувати м. Харків із робочими візитами, про що залишилися відомості як у її замітках⁵ так і харківській пресі⁶.

Наступним важливим кроком на шляху організації XII АЗ стало створення Харківського попереднього комітету (ХПК), на плечі якого і було покладено основні підготовчі роботи до з'їзду. П.С. Уварова брала активну участь у його діяльності. У своїх замітках графиня залишила такі спогади про перше організаційне засідання ХПК: *«26 Апреля в 8 часов вечера, в Актовом зале университета состоялось заседание Предварительного комитета... Народу собралось много. Балалей изложил программу действий, живую, увлекательную, но – может быть – слишком обширную... Интерес к Съезду имеется; многие собираются работать, что-то Бог даст?!.. Собирались и потом несколько раз; выработаны... программы по собиранию сведений; предложены и намечены экскурсии»*⁷.

Під час підготовки XII АЗ П.С. Уваровій доводилося брати участь у вирішенні не тільки наукових, а й організаційних питань, про що графиня у подальшому залишила наступний запис у своєму щоденнику датований вереснем 1901 р.: *«...весь день был посвящен беготне по землям и аудиториям Университета с целью подыскать удобные помещения под*

---

³Уварова П.С. Былое. Давно прошедшие счастливые дни / П.С. Уварова // Труды ГИМ. – М., 2005. – Вып. 144. – С. 213.

⁴Уварова П.С. Былое. Давно прошедшие счастливые дни / П.С. Уварова // Труды ГИМ. – М., 2005. – Вып. 144. – С. 213; Протоколы заседаний Предварительного комитета // Двенадцатый археологический съезд в Харькове в 1902 г. – М., 1902. – С. 26.

⁵Відділ писемних джерел Державного історичного музею у Москві. – Ф. 17. – Оп. 1. – Спр. 435. – Арк. 4-6, 11-13.

⁶ЮК. – 1900. – 15 марта; ЮК. – 1900. – 26 апреля; ХГВ. – 1901. – 23 сент.; ЮК. – 1901. – 10 нояб.; ХГВ. – 1901. – 10 нояб.; ЮК. – 1902. – 12 июня; ЮК. – 1902. – 11 авг. та ін.

⁷Відділ писемних джерел Державного історичного музею у Москві. – Ф. 17. – Оп. 1. – Спр. 435. – Арк. 4 – 6.

заседания Съезда и Выставку. Осмотрели также... новооткрытое общежитие для студентов, где думаем поместить часть Членов Археологического Съезда...»⁸. Підводячи підсумки підготовчих робіт, які були проведені протягом 1901 р. графиня писала: «В этом году деятели харьковские раскачались и работали усердно и удачно».

Окремо слід зупинитися на участі П.С. Уварової у підготовці виставки до XII АЗ. Іноді, коли справа гальмувалася, графині доводилося вдаватися до жорсткої критики. Так вона нарікала на мляву діяльність харківських учених щодо підготовки виставки до з'їзду: «проф. Н.Ф. Сумцов и А.Н. Крымов хлопчут об Этнографической выставке при Съезде с расчетом, что выставка эта послужит основанием будущего Этнографического Музея при Харьковском Университете, но вместе с тем... когда дело дошло до составления каталога... – то никто за него не хочет приняться... В том же положении находится и устройство Выставки Первобытных древностей. Занимались раскопками Городцов, Багалея, Трефилюев, Мельник, Покровский и Данилевич, но никто из них не может или не хочет заняться Выставкой... Егор Кузьмич Редин, единственный человек, всецело преданный делу»⁹. Ймовірно, така критика П.С. Уварової позитивно вплинула на харківських діячів і, в результаті, виставка до з'їзду була організована на найвищому рівні і мала успіх не лише у науковому співтоваристві, а й у широких колах громадськості (виставку за час її роботи відвідали близько 57 тис. осіб¹⁰).

До обов'язків П.С. Уварової входило і налагодження основних каналів наукової комунікації, про що свідчить її активна переписка з різноманітними державними установами, місцевими органами влади, науковими товариствами та окремими науковцями. Архівні дані¹¹ дають яскраве уявлення про те, скільки питань одночасно П.С. Уварова мала тримати під своїм контролем, скільки зусиль докласти до того, щоб проведення XII АЗ відбулося на належному рівні.

В ході підготовчих робіт до XII АЗ П.С. Уваровій довелося вирішувати і складне мовне питання, яке в черговий раз постало в ході підготовки

---

⁸Там само. – Ф. 17. – Оп. 1. – Спр. 435. – Арк. 11.

⁹Відділ писемних джерел Державного історичного музею у Москві. – Ф. 17. – Оп. 1. – Спр. 435. – Арк. 11.

¹⁰Известия XII археологического съезда в Харькове 15-27 августа. – Харьков, 1902. – С. 39, 99, 177.

¹¹ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 283. – Спр. 68; – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 2497; – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 463; ЦДІА України у Києві. – Ф 2054. – Оп. 1,2; – 2017. – Оп. 1.; Відділ писемних джерел Державного історичного музею у Москві. – Ф. 17. – Оп. 1. – Спр. 435, 632 та ін.

ХІІ АЗ. З одного боку, графиня намагалися наполегливо відстоювати інтереси наукової корпорації, захищаючи право галицьких учених читати доповіді українською мовою, що навіть знайшло своє відображення у Правилах ХІІ АЗ, а з іншого – прагнула у своїх діях відповідати існуючим в імперії правилам, співпрацюючи з поліцейським відомством та міністерством внутрішніх справ¹².

Але, звісно, що основним завданням, яке стояло перед організаторами ХІІ АЗ, й зокрема П.С. Уваровою, було організація наукового пошуку. Слід відзначити, що графиня не лише виступала організатором археологічних розкопок, приурочених до ХІІ АЗ, а, по можливості, навіть брала в них діяльну участь. Так, у 1901 р. вона розкопала дві катакомби на Верхньосалтівському могильнику¹³. Незадовго до відкриття з'їзду в червні 1902 р. П.С. Уварова разом з приват-доцентом Харківського університету В.Ю. Данилевичем оглянули Донецьке городище та провели на прилеглому до нього селищі невеликі розвідувальні роботи. Під час роботи з'їзду П.С. Уварова брала участь у розкопках під час наукових екскурсій на Донецьке городище¹⁴.

Важливим питанням, без якого проведення ХІІ АЗ було фактично неможливим, було фінансування підготовчих робіт. Це питання знайшло своє відображення як у ЗМІ¹⁵, так і у звітній документації ХПК¹⁶.

Під час проведення ХІІ АЗ П.С. Уварову було обрано його головою. На відкритті з'їзду графиня виступила зі звітом про діяльність МПК по підготовці харківського з'їзду¹⁷. Цей звіт дає уявлення про масштабність підготовчих робіт, проведених до ХІІ АЗ. Основним об'єктом наукового пошуку ставав т.зв. «половецький степ» (Харківська та прилеглі до неї сусідні губернії), на території якого були проведені масштабні археологічні

---

¹²Смирнов А.С. П.С. Уварова как организатор археологических съездов на Украине / А.С. Смирнов // История и археологии: личности и школы. Матер.международ. научной конф. к 160-летию со дня рождения В.В. Хвойки. – СПб., 2011. – С. 273-280.

¹³Скирда В.В. Археологічна наука в Харківському університеті (1805-1920 рр.). – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 102.

¹⁴ Известия ХІІ археологического съезда в Харькове 15-27 августа. – Харьков, 1902. – С. 61, 205.

¹⁵ К ХІІ Археологическому съезду // Южный край. – 1900. – 18 дек; К предстоящему археологическому съезду // Южный край. – 1901. – 8 нояб.

¹⁶Центральний історичний архів Москви. – Ф 454. – Оп. 2. – Спр. 283.

¹⁷Отчет графини П.С. Уваровой о деятельности Московского Предварительного комитета // Известия ХІІ археологического съезда в Харькове 15-27 августа. – Харьков, 1902. – С. 18 – 21.

розкопки. Вони дали можливість відкрити 4 нові археологічні культури (ямну, катакомбну, зрубну, салтівську). Д.І. Багалієм була складена археологічна карта Харківської губернії. Крім того, були проведені наукові експедиції з метою вивчення етнографічних, історичних та церковних старожитностей регіону, який потрапляв до сфери наукового інтересу XII АЗ.

27 серпня 1902 р., у день закриття XII АЗ П.С. Уварова таким чином підвела підсумки його роботи: *«XII Археологический съезд может считаться вполне удавшимся»*¹⁸. А судячи зі змісту листа до Харківського історико-філологічного товариства від 31 серпня 1902 р., харківський з'їзд, не зважаючи на всі хвилювання графині, не тільки виправдав її сподівання, а й навіть перевершив її очікування: *«Императорское Московское Археологическое общество под живым впечатлением только, что закончившихся блестящих трудов и занятий XII Археологического съезда, поставляет себе в особо приятный долг высказать... всю свою глубокую благодарность за то истинно просвещенное содействие научным целям и задачам Съезда,... благодаря чему результаты занятий Съезда уже теперь не могут не назваться блестящими и плодотворными в научном отношении»*¹⁹.

Підбиваючи підсумок усьому вище сказаному, необхідно відзначити вагомий внесок графині П.С. Уварової у справу підготовки та проведення XII АЗ, який залишивши по собі вагомі наукові здобутки, ще довго нагадував харків'янам про себе створеними на основі виставки до з'їзду двома музеями – археологічним та етнографічним.

---

¹⁸Известия XII археологического съезда в Харькове 15-27 августа. – Харьков, 1902. – С. 233.

¹⁹ ЦДІА України в Києві. – Ф. 2017. – Оп. 1. – Спр. 372.